

Труднощі опанування мовного аналізу учнями початкових класів із мовленнєвими порушеннями

Трофименко Людмила Іванівна

кандидат пед. наук, старший науковий співробітник відділу логопедії Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПНУ

Види мовного аналізу

- ▶ **Мовний аналіз** – це сукупність методичних прийомів, що систематично застосовується при вивченні усіх сторін мови: фонетики, лексики, граматики, словотворення, стилістики.
- ▶ Одним із завдань початкового курсу української мови є завдання навчити молодших школярів орієнтуватись у мовних структурах; сформулювати уявлення з фонетики, лексики, словотвору, граматики (морфології та синтаксису), правопису.
- ▶ Об'єктом мовного аналізу можуть бути одиниці й елементи мовної структури всіх рівнів: фонема, морфема, лексема, слово як граматична одиниця, словосполучення, речення, а також різні аспекти їх вивчення.
- ▶ Мовний розбір (аналіз) здійснюється в початкових класах у таких різновидах: звуковий, звуко-буквений, морфологічний (визначення будови слова; розбір частин мови, визначення граматичної форми – рід, число, відмінок, час, особа) і синтаксичний. Усі види мовного аналізу належать до активних методичних прийомів, що пов'язують теорію з практикою.

Морфемний аналіз

- Науковці розглядають проблему навчання морфемного аналізу у зв'язку з розвитком словотвірних навичок.
- Морфемна структура слова є об'єктом мовного аналізу, коли у складі слова виділяються окремі сегменти, які мають певну семантику – морфеми. Різні подільні частини слова можуть співпадати, а можуть і ні у зв'язку із різними зв'язками між частинами слова, що зумовлює існування деяких видів лінгвістичного аналізу: морфемний, словотвірний, етимологічний. У випадку, коли йдеться про формування морфологічних знань, нас цікавлять два види аналізу. **Морфемний аналіз** – це поділ слова на морфеми безвідносно до того, в який спосіб і за допомогою яких словотворчих засобів виникло аналізоване слово: **найвеселіший, прибігти.**

Словоtvірний аналіз

- *Словоtvірний аналіз* – це встановлення способу словоtvору аналізованого слова, тобто визначення tvірної основи та словоtvорчих афіксів. Повноцінний словоtvірний аналіз передбачає виділення і первісної основи цілого ряду слів: **лісовий**, **лісник**, **ліс**, **пролісок**. Морфемний аналіз являє інтерес у контексті зазначеної проблеми як спосіб розбору морфемної структури слова з урахуванням усіх словоtvірних можливостей системи в цілому, а не тільки в межах одного словоtvірного гнізда.

Труднощі опанування морфологічного аналізу у контексті вивчення будови слова

- ▶ Труднощі під час аналізу:
- ▶ діти враховують лише зовнішнє оформлення слів і не розуміють значення слів;
- ▶ не розрізняють спільнокореневі слова і форми одного і того ж слова;
- ▶ з'єднують корінь із префіксом, корінь із суфіксом, суфікс із закінченням;
- ▶ не помічають та не враховують чергування звуків у коренях слів;
- ▶ важко усвідомлюють функцію закінчення як засобу вираження граматичного значення слова;
- ▶ неадекватне використання морфем, значення яких добре засвоювалося в складі слова;
- ▶ труднощі вибору знакової форми морфемі в процесі граматичного оформлення висловлювання;

Труднощі опанування морфологічного аналізу у контексті вивчення будови слова

- Серед специфічних помилок різного типу виокремлюються помилки різного характеру:
- зменшення або збільшення буквеного складу морфологічних одиниць (порушення цілісності морфем) при здійсненні морфемного аналізу;
- ненормоване вживання суфіксів та префіксів;
- змішування за значенням суфіксів і префіксів при утворенні слів за допомогою префіксів та суфіксів.
- У основі зазначених помилок лежить недостатність сформованості й усвідомленості аналітичних морфемних операцій, пов'язаних із виділенням морфем (кореня, префікса, суфікса, закінчення); недостатність володіння засобами суфіксального та префіксального словотворення; недостатність засвоєння та розуміння семантики словотворчих афіксів тощо.

Опанування морфологічних знань

- ▶ Під час засвоєння знань про будову слова в учнів молодших класів із важкими порушеннями мовлення відбувається розвиток розумових дій та операцій з мовними знаками з метою формування навичок словотвору, розширення за рахунок цього лексичного запасу з урахуванням порушених механізмів мовленнєвої діяльності: формування звукових образів слів, морфем, що пов'язано із здатністю розрізняти складовий і фонематичний склад слів, сукцесивний аналіз (уміння встановлювати певну послідовність фонем у словах), слухова пам'ять (запам'ятовувати звукові образи слів), рухова пам'ять (здатність аналізувати і запам'ятовувати м'язові відчуття при вимові звуків і слів), сукцесивний синтез (охоплення, утримання та відтворення мовних рядів, оперування руховим рядом), практичне морфемне членування сприйнятого мовлення, утримання в різних слова схожих елементів (заходить-забігає-заносить; лисеня-кошеня-тигреня).

Мовленнєві порушення, які впливають на засвоєння знакової системи мови

- ▶ Недорозвиток або повільні темпи оволодіння системою мовних знаків та програмування висловлювання (недорозвиток мовлення у дітей із інтелектуальними порушеннями);
- ▶ Порушення або повільні темпи оволодіння знаковою формою мови і оперування знаками у процесі продукування мовлення (моторна алалія);
- ▶ Порушення засвоєння гностико-праксічного програмування та продукування мовлення (недорозвиток мовлення, обумовлений кінестетичною і кінетичною апраксією);
- ▶ Порушення мовлення, обумовленні корковою дизартрією або артикуляційною диспраксією).

Практичні уміння: завдання для педагогів

- Для учнів опанування поняття про структуру слова, засвоєння морфологічних, орфографічних знань у контексті вивчення будови слова є нелегким і складним процесом.
- Учні навчають практичним умінням:
 - уміння поділяти слова на морфеми;
 - виділяти всі значущі частини слова;
 - виділяти спільнокореневі слова із тексту;
 - виділяти морфему у словах з однотипним морфологічним оформленням;
 - порівнювати морфеми за звучанням та значенням;
 - уміти добирати слова із спільною морфемою;
 - визначати значення, яке додає слову морфема.
- У процесі виконання учнями завдань словотворчого характеру слід частіше звертати увагу на ті моменти, від яких значною мірою залежатиме формування орфографічних умінь. Таким чином, система роботи над морфемною будовою слова та елементами словотвору має велике значення для підвищення учнями орфографічної грамотності, свідомого засвоєння основних правил української орфографії.

Морфологічний принцип правопису

- ▶ Одним із принципів української орфографії є *морфологічний*, суть якого полягає в тому, що значимі частини слова (морфеми) пишуться завжди однаково (незалежно від їхньої вимови в різних позиціях). Наприклад: **сміється, братський, дивишся, безжально**. Цей принцип орфографії змушує учнів під час письма виділяти в словах морфеми, тобто мати глибокі знання з морфемної будови слова. Формуючи в учнів поняття морфемної будови слова, педагог повинен розглядати її як протиставлення до фонетичної будови слова, які розрізняються між собою такою ознакою, як наявність значення в морфемі і відсутність його у фонемах і складах.
- ▶ Хоча в українській мові, наприклад, префікси **з-** і **с-** (зробити, здерти, зняти, але спитати, стихати, схопити) пишуться за *фонетичним* принципом. У цьому випадку діє правило.

Література

- ▶ Трофименко Л.І. Опанування знань з теми «Префікс» учнями молодших класів із мовленнєвими порушеннями // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 2 (82) – 2017. – С. 17 – 25. <https://lib.iitta.gov.ua/708267/>
- ▶ Трофименко Л.І. Формування морфологічних знань у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення у контексті вивчення теми «Будова слова» // Особлива дитина: навчання і виховання. – №3. – 2015. – С. 40 – 48. <https://lib.iitta.gov.ua/712850/>
- ▶ Трофименко Л.І. Теоретичні передумови формування морфологічних знань у школярів із тяжкими порушеннями мовлення // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць. – Вип. 8. / за ред. В. В.Засенка, А. А. Колупаєвої. – К.: ТОВ «Поліграф плюс», 2015. – С. 160 – 165. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ooop_2015_8_22.pdf
- ▶ Трофименко Л.І. Механізми засвоєння лексико-граматичних одиниць мови учнями молодшого шкільного віку із нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – 2013. - № 1. – С. 9 – 13.